

УДК 376.1

Світлана ДУМА

СИРІТСТВО ЯК СОЦІАЛЬНЕ ЯВИЩЕ НЕДОСТАТНЬОЇ УВАГИ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена проблемі сирітства в Україні. Автор визначив причини, що призводять до позбавлення дітей батьківського піклування; доведено роль неблагополучних сімей у збільшенні чисельності дітей-сиріт; подано визначення дефініцій "сирітство" та "соціальне сирітство".

Ключові слова: сирітство, соціальне сирітство, суспільство, неблагополучна сім'я.

С. Дума. Сиротство как социальное явление недостаточного внимания общества. Стаття посвящена проблеме сиротства в Украине. Автор определил причины, приводящие к лишению детей родительской опеки; доказана роль неблагополучных семей в увеличении численности детей сирот; дано определение дефиниций "сиротство" и "социальное сиротство".

Ключевые слова: сиротство, социальное сиротство, общество, неблагополучная семья.

S. Duma. Orphanhood as a phenomenon of society attention. The article is devoted to the problem of orphanhood in Ukraine; the reasons that lead to the deprivation of parenting children are determined; the role of dysfunctional families in increasing the number of orphans is proved; the term of "orphanhood" and "social orphanhood" is defined.

Key words: orphanhood, and social orphanhood, society, dysfunctional family.

Мета: вказати соціальні причини сирітства в Україні, довести їх наслідки для зростання соціального сирітства в державі.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Економічні та соціальні чинники в суспільстві кардинально впливають на функціонування сім'ї

як окремого соціально-виховного інституту. Економічна депривація, яка є характерною для більшості українських родин, позначається на моральному стані суспільства, деформує історично усталені шлюбні зв'язки. Кризові явища в державі спричиняють загострення демографічної кризи, появу принципово нових чинників, які зумовлюють "відмежування" дитини від сім'ї, катастрофічне зростання кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему сирітства як соціального явища досліджували такі педагоги, як Г. Гмейнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, І. Пестолоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сім'я є одним із найважливіших інститутів соціалізації дитини, таким собі персональним навколишнім середовищем її розвитку, оскільки саме в ній започатковується світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як людини. На формування дітей впливають характер стосунків між батьками та дітьми, іншими членами родини, ставлення батьків до праці, їх участь у суспільному житті, їхні інтереси, моральні пріоритети тощо.

Сім'я акумулює у собі всю сукупність суспільних відносин: соціальних, національних, політичних, економічних, соціокультурних, завдяки чому дитина з народження залучається до системи суспільних відносин. Тому родину можна розглядати як своєрідну модель суспільства.

К. Ушинський зазначав, що "суспільне виховання є для народу насамперед його сімейне виховання". Недостатня увага суспільства та батьків бачаться наслідком сирітства, яке поглиблює негативну ситуацію з дітьми-сиротами, прогресуючої тенденції порушення структури сім'ї, погіршення виховної роботи з дітьми та

родичами.

Автор М. Алексєєва поняття "сирітство" трактує як соціальне явище, обумовлене наявністю в суспільстві дітей, батьки котрих померли, а також дітей, котрі залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, зниклими безвісти [1, 27]. Таке визначення передбачає юридичну процедуру офіційного встановлення статусу сироти для дитини, що передбачає її подальше опікування з боку держави, оскільки, згідно зі статтею 52 Конституції України, "утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу".

У законодавчих актах, крім терміна "діти-сироти", використовуються поняття "діти, які залишилися без піклування батьків" та "діти, позбавлені батьківського піклування". Ці поняття мають широке тлумачення, оскільки вони стосуються дітей-сиріт, батьки котрих померли, і тієї категорії дітей, котрі позбавлені батьківської турботи при живих батьках.

Наведені визначення відповідають юридичним нормам, але охоплюють далеко не всі випадки позбавлення дітей батьківського піклування. Найбільш вдалими для даної категорії осіб є тлумачення, запропоноване Є. Рибінським: "Діти, позбавлені батьківського піклування, – це особи віком до 18 років, які залишилися без піклування одного або обох батьків у зв'язку: з відсутністю батьків або позбавленням їх батьківських прав; обмеженням їх у батьківських правах; визнанням батьків зниклими безвісти, недієздатними (обмежено дієздатними); перебуванням батьків у лікувальних закладах; відбуттям покарання у вигляді позбавлення волі, перебуванням у місцях утримання під вартою підозрюваних та звинувачених у скоєнні злочину; ухилянням батьків від виховання дітей чи від захисту їх прав та інтересів; відмовою батьків забра-

ти своїх дітей із виховних, лікувальних закладів, закладів соціального захисту і в інших аналогічних випадках визнання дитини залишеною без піклування батьків у встановленому законодавством порядку" [2, 2].

Основні психофізичні характеристики дітей, що формуються в умовах безпритульності та бездоглядності, базуються на ранньому включенні їх у жорсткі умови виживання на вулиці за відсутності виховного впливу дорослих і нормального оточення. Більшість безпритульних дітей втратили сімейні зв'язки, були покинуті батьками або самі покинули сім'ю, котра не забезпечувала їм нормальну життєдіяльність та повноцінний розвиток. Бездоглядні та безпритульні діти, як правило, займаються бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками, вживають алкогольні напої, наркотичні та токсичні речовини. Вони досить часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності їх життя і здоров'я, постійно перебувають під загрозою.

Аналізуючи причини формування девіантної поведінки дітей, Б. Кобзар виявляє безпосередній зв'язок між стосунками, що складаються у сім'ї, та "виходом" дитини на вулицю, що само собою є спонукальним фактором асоціальної орієнтації дитини, деформації її особистісних рис і соціальних потреб. Адже "будь-яка нормальна дитина, що опинилася на вулиці, без допомоги суспільства, колективу, друзів, без досвіду, з розшарпаними нервами, без перспективи, буде себе поводити так, як діти-прапорущики" [3, 79–80].

Зростання кількості безпритульних дітей зумовлене соціально-економічними та соціально-психологічними причинами. До соціально-економічних дослідник відносить фактори, які протягом значного проміжку часу порушують трудові відносини, деформують устрій життя сімей: економічна криза, безробіття, голод, міграції, породжені військовими конфліктами або природними катаклізмами.

Соціально-психологічні чинники (вони часто виступають як наслідок соціально-економічних) пов'язані з кризою сім'ї як соціального інституту, збільшенням розлучень, втратою одного з батьків, опікунством, погіршенням клімату в родині, грубим ставлен-

ням батьків до дітей, фізичними покараннями. Усе це спонукає не тільки поширення дитячої безпритульності, а й зростання кількості осіб, позбавлених батьківського піклування.

Ми погоджуємося з думкою вченого, що соціальні сироти – це соціально-демографічна група дітей, котрі внаслідок соціальних, економічних, морально-психологічних причин фактично позбавлені батьківського піклування при живих батьках. Соціальне сирітство – соціальне явище, обумовлене ухиленням або усуненням батьків від виконання батьківських обов'язків стосовно неповнолітньої дитини [4, 24].

Найчастіше свідоме уникнення батьків від виконання свого природного обов'язку стосовно власної дитини (дітей) пов'язане із зловживанням алкоголем, наркоспоживанням, жебрацтвом. У результаті такої поведінки родичів, як правило, позбавляють батьківських прав.

Основними причинами, що призводять до позбавлення дітей батьківського піклування, є такі: хронічний алкоголізм батьків; психічні захворювання батьків; перебування батьків у місцях позбавлення волі; небажання батьків займатися вихованням дітей; відмова від дитини в медичних закладах. Серед інших причин появи соціального сирітства в сучасних соціально-економічних умовах є позашлюбне народження дитини, погані матеріальні та житлові умови сім'ї, несприятливий морально-психологічний клімат у ній тощо. Необхідно зазначити, що всі наведені фактори мають соціальний характер.

Безперечно, не можна стверджувати, що феномен соціального сирітства з'явився лише в останні роки. Адже й раніше існували сім'ї, котрі не займалися вихованням власних дітей, ведучи аморальний спосіб життя (пияцтво, наркоманія, жебрацтво, засудження батьків). Вивчення Л. Євграфовою у 1987 році особових справ вихованців шкіл-інтернатів дозволило їй розподілити причини позбавлення батьків батьківських прав таким чином: хронічний алкоголізм – 46,0%, аморальний спосіб життя – 34,0%, скоєння злочинів – 16,8%, невиліковні хвороби – 3,2% [5, 116].

Але в наш час на ці негативні прояви сімейних стосунків накладаються ще й суто економічні проблеми: безробіття, відсутність матеріаль-

ного забезпечення, бідність, зумовлені економічною кризою у державі. Зростання соціального сирітства в Україні в останні роки зумовлюється рядом економічних та соціальних чинників. До економічних можна віднести: матеріальні труднощі сімей, які виховують дітей; зростання безробіття; погіршення функціонування державних установ, покликаних займатися вихованням, навчанням дітей; погіршення умов утримання дітей у державних закладах. Соціальними причинами зростання соціального сирітства можна назвати: зростання кількості кризових сімей; алкоголізацію, наркоманізацію населення; послаблення моральної відповідальності батьків за виховання дітей.

Наслідком порушення сімейного мікроклімату є "відторгнення" дитини від сім'ї.

На 1 січня 2016 року в Україні зареєстровано 73 тис. 182 дітей-сиріт. Про це заступник директора департаменту із захисту прав дітей та усиновлення Міністерства соціальної політики Володимир Вовк повідомив у ході прес-конференції.

"За даними офіційної державної статистики, на 1 січня 2016 в Україні (без урахування окупованих територій Сходу і Криму, де також залишилися наші діти-сироти, і вони повинні входити в статистику) 73 тис. 182 дітей-сиріт. З них у Донецькій області – 4 тис. 709, у Луганській – 1 тис. 432 дитини", – наголосив В. Вовк. Як підкреслив очільник, із загальної кількості таких дітей лише 20–23% – сироти, решта дітей є сиротами при живих батьках; діти, позбавлені батьківського піклування.

Так, за останні роки кількість сиріт, які перебувають у державних закладах опіки, поступово збільшується. У 2000 році в інтернатах України знаходилося більше 99 тис. дітей, а на даний момент їх близько 106 тисяч. Найцікавіше інше. Тоді сиріт з них було 40%, а 60% мали батьків. Зараз – 8% сиріт, 92% мають батьків. При цьому лише 10% з них перебувають під опікою або у прийомних сім'ях, і лише 5% дітей потрапляють у сім'ї усиновлювачів.

З кожним роком у країні набирає сили тенденція до зростання числа дітей, котрі потребують державної опіки, а також вихованців інтернатних закладів.

Водночас з поглибленням кризи

сім'ї як соціально-виховного інституту спостерігається "відмежування" органів освіти від виконання функцій стосовно виховання дітей, порушуються норми Закону України "Про освіту" та інше. Послаблюється виховна робота з дітьми на місцях, зменшується кількість позашкільних виховних інститутів на безоплатній основі [6, 28].

У результаті погіршення матеріального становища родин з дітьми, перекладання проблем виховання та розвитку дитини в основному на плечі батьків, збільшення числа родин, котрі ведуть паразитичний та аморальний спосіб життя, в Україні протягом останніх років спостерігається значне зростання кількості дітей, позбавлених батьківського піклування. Крім того, ситуацію ускладнює прогресуюча тенденція порушення структури сім'ї, погіршення стану виховної роботи з дітьми та батьками.

Науковці, котрі вивчають проблеми сучасних шлюбно-сімейних стосунків, зазначають, що в Україні має місце феномен, який важко зафіксувати, опираючись лише на статистику та аналіз кризових явищ у суспільстві. Ідеться про розмивання системи поведінкових норм у сфері шлюбу та сім'ї, а також уявлень про зміст сімейних обов'язків. Досить ви-

раженою тенденцією останніх років у соціально-демографічному розвитку є відмежування батьківства від сім'ї, про що свідчать наукові дослідження Т. Гурко, Ю. Якубової. Підтвердженням цього є зростання кількості одинокитних та бездітних сімей, неповних сімей через народження дитини поза шлюбом, розлучень, збільшення числа батьків, котрі неналежним чином виконують свої батьківські обов'язки або повністю відсторонюються від цього [7, 72].

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, основною причиною збільшення чисельності сиріт є недостатня увага суспільства. Коріння проблеми сирітства ведуть ще з далеких часів. Саме падіння цінності сім'ї і послужило першим поштовхом до виникнення такого соціального явища. Ще однією важливою причиною стало погіршення життєвого рівня більшості українських громадян, що спричинило за собою асоціальний спосіб життя деяких батьків.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Алексеева М.* Взаємодія батьків і дітей як фактор соціалізації підростаючої особистості. Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність : Тези Міжнар. наук. Костюк. читань. 9–11 червня 1992 р. – К., 1992. Т. 1. – 234 с.
2. Декларація прав дитини. Проголошена Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 20 листопада 1959 року. – С. 2.
3. *Кобзар Б.* Естетичну культуру – в повсякденний побут сім'ї // Проблеми виховання в дитячих будинках сімейного типу : збірник. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 79–82.
4. Соціальна педагогіка: технологічний аспект : [навч. посіб.] / [за ред. А. Капської]. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 225 с.
5. *Корчак Я.* Как любить ребенка: Книга о воспитании / [пер. с польск.] – М. : Политиздат, 1990. – 493 с.
6. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді; Державний інститут проблем сім'ї та молоді. – К., 2006. – С. 28.
7. *Гурко Т.* Родительство в изменяющихся социокультурных условиях / Т. Гурко // Социол. ис. – 1997. – № 1. – С. 72–79.

Стаття надійшла 16.05.2017 р.